

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВІ В КОНТЕКСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Існування інституту зловживання правом на сьогодні є загальноновизнаним та беззаперечним. Роботи, присвячені розгляду поняття та сутності зловживання правом до нині мали, як правило, фрагментарний характер. Дана проблема була висвітлена у працях таких відомих учених, як І. Покровський, В. Доманжо, Т. Яценко, О. Іоффе та ін. Спеціальних загальнотеоретичних досліджень даної категорії не проводилося. Хоча досі зловживання правом розглядалося переважно в межах науки цивільного права, що й потребує відповідного комплексного теоретичного аналізу та підкреслює актуальність проблеми.

Дослідження сутності зловживання правом з урахуванням аналізу категорій «свобода» і «відповідальність» є методологічно виправданим та обґрунтованим, оскільки встановлюючи рівню для всіх міру свободи, закон регламентує права людини, особи і громадянина. Взаємозв'язок даних правових категорій є очевидним, і водночас, мало дослідженим, чим і викликає наукову зацікавленість.

Характеристика права як міри добра, справедливості і свободи, що зведена у закон, характеризує переважно об'єктивне право, але ж особа наносить шкоду, зловживаючи своїм суб'єктивним правом. Як вказував А. Малиновський «...проблема зловживання правом (свободою) виникає практично одночасно із моментом формального наділення суб'єкта відповідним правом» [5, с. 12]. Право він ототожнював із свободою, а зловживання правом – із виходом за межі даної особистої свободи.

Ідея сутнісної пов'язаності природи права з феноменом свободи «стара як світ», адже навіть на рівні суто інтуїтивного світосприйняття, мабуть, очевидним є факт, що «мати право» щодо певних дій означає, насамперед, «мати свободу», свободу суб'єктивного самовизначення власних дій та вчинків. Але навколо згаданої ідеї постійно відбуваються гострі дискусії, що спричинені неоднозначністю таких питань, як джерело правової свободи, обґрунтування її «справедливих меж», принципів її розподілу у суспільстві і механізмів координації такого розподілу з нормативністю права. На рівні індивідуальної правосвідомості свобода розуміється, з одного боку, як гарантованість невторчання у життєдіяльність особи інших індивідів, тобто забезпечення певного особистого простору; а з іншого боку, свобода спрямовується на реалізацію особистих потреб і можливостей індивіда в суспільстві загалом. Таким чином, свобода в правовому полі передбачає, насамперед, можливість самореалізації людини в суспільстві, при цьому зміст такої самореалізації має розглядатися нерозривно із поняттям відповідальності, що тягне здійснення такої свободи. На підтвердження даної тези наведемо положення ст. 12 Конституції Японії, яке визначає, що свободи і права, які гарантуються народу чинною Конституцією, мають підтримуватися зусиллями самого народу. Народ повинен утримуватися від будь-яких зловживань даними свободами і правами, і несе постійну відповідальність за використання їх в інтересах суспільного добробуту [6, с. 62].

На рівні індивідуальної правосвідомості свобода осмислюється в двох площинах: «негативній», як гарантованість невторчання у життєдіяльність особи інших індивідів; та «позитивній», де свобода спрямовується на реалізацію особистих можливостей індивіда в плані самостворення свого індивідуального буття, орієнтуючись на суспільно значущі цілі та ідеї.

Як вказував Г. Кельзен: «свободу, що її правовий порядок надає людині негативним чином просто тому, що цей правопорядок не забороняє людині дотримуватися певної поведінки, слід відрізнити від свободи, яку правопорядок гарантує людині позитивно. Свобода людини, яка полягає в тому, що людині дозволено певна поведінка, тому що ця поведінка не заборонена, гарантується правовим порядком доти, доки цей правопорядок вимагає від інших шанувати цю свободу, забороняє їм втручатися в цю сферу свободи, тобто забороняє поведінку, за допомогою якої хтось заважав би не забороненій (і в цьому сенсі – дозволеній) поведінці» [3, с. 56]. Якщо не є забороненою поведінка особи, що спрямована проти незабороненої поведінки іншої особи, то існує можливість конфлікту, для залагодження якого правовий порядок не передбачає запобіжних заходів.

Правовий порядок, на думку Г. Кельзена, не прагне уникнути цього конфлікту шляхом заборони поведінки особи, що спрямована проти поведінки іншої особи, або, іншими словами – забороняючи реалізацію інтересів однієї особи, які суперечать інтересам іншої особи. Але ж, що цікаво, заборона зловживання правом саме такий вигляд і має. Оскільки правовий порядок, як і будь-який нормативний суспільний лад, може вимагати лише певних дій чи заборони певних дій, людина ніколи не може бути обмежена через правопорядок у своїй свободі, якщо брати до уваги весь обсяг людського існування: зовнішню і внутрішню поведінку людини, її діяльність, бажання, думки та наміри. Правовий порядок може обмежити свободу людини до більшої або меншої міри тим, що він більшою або меншою мірою керує діями людини. Проте, завжди зберігається якийсь мінімум свободи, незалежності від права; завжди лишається така сфера людського існування, куди не втручаються ні розпорядження, ні дозвіл. Навіть за тоталітарного правопорядку існує якась невиражена свобода. Це не природне право, що надано людині з народження, а наслідок технічно обмеженої можливості позитивного регулювання людської поведінки. Ця сфера свободи може вважатися гарантованою у правовому відношенні до тієї крайньої межі, до якої правопорядок забороняє втручання в неї.

Як вважає І. Тімуш, на рівні елементарних відносин між суб'єктами встановлюється певне договірне взаємообмеження індивідуальної свободи відповідними взаємними зобов'язаннями, виконання і дотримання яких стає гарантом забезпеченості погоджених прав кожної із сторін. За таких умов стихійно утворювана та свідомо підтримувана рівновага між правами та обов'язками, гарантована правом, свободою, відповідальністю за наслідки її використання, стає чинником справедливого розподілу правової свободи у суспільстві [7, с. 152]. А тому, відповідно і виключає зловживання. Через сутнісну пов'язаність природи права із феноменом свободи, а також з огляду на обумовленість її правових меж, виникає потреба введення категорії свободи до царини основних принципів права. Якщо проаналізувати будь-який із загальних принципів права, то неодмінно можна виявити його похідний характер від ідеї свободи. Наприклад, принцип гуманізму, згідно із яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), передбачає те, що «кожна людина має право на вільний розвиток особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (ст. 23 Конституції України) [4, с. 7].

Таким чином, закріплюючи автономію волі і волевиявлення суб'єкта права, принцип свободи узгоджує рішучість індивіда бути самим собою і повноту його життєвих виявів із простором юридичних дозволів і заборон, стимулів та обмежень. Свобода людини на реалізацію своїх прав пов'язана з необхідністю узгоджувати свою поведінку із суспільними, правовими вимогами, тобто діяти відповідально.

Питання правової свободи є центральним в лібертарній теорії права. Як зазначає Н. Варламова, суспільство, зацікавлене в збереженні свобод всіх учасників соціальної взаємодії, повинно відшукати спосіб, що дозволить сумістити свавілля (свободу) однієї особи із свавіллям іншої з точки зору всезагального закону свободи. Ним і виступає право, що передбачає нормування і формалізацію свободи на основі всезагального масштабу свободи і рівної міри [1, с. 99-100]. Свобода без меж заперечує свободу іншої особи. Сутність правової свободи як раз і полягає в тому, що вона є відповідальною свободою, або, інакше кажучи, свободою через відповідальність. Права людини як міра її соціальної свободи є нерозривно пов'язаними із відповідальністю. Відповідальність у даному випадку можна визначити як усвідомлену направленість дій суб'єкта на реалізацію нормативно зобов'язаного та нормативно можливого у відповідності із соціальними очікуваннями [2, с. 173].

Соціальна відповідальність є невід'ємним елементом взаємозв'язку особи та суспільства, вона здійснює функцію регуляції поведінки індивіда відповідно до вимог суспільства. Як загальнотеоретична правова категорія відповідальність фіксує зрілість свободи і рівень правосвідомості особи у виборі цінностей, цілей, інтересів та способів їх досягнення, у розумінні наслідків своїх діянь не тільки для себе, а й для оточуючих. Правове обмеження свободи полягає в передбаченому правовими нормами зменшенні кількості варіантів юридично дозволеної поведінки шляхом встановлення її меж та заборон, що, відповідно, проявлятиметься у відповідальності. Обмежуючи свободу кожного, право забезпечує користування власними правами повною «обмеженою» мірою, гарантуючи свободу в даних межах. Свобода кожної особи сягає лише до межі, де починається свобода іншої особи. Вихідом за таку межу є правопорушення, вчинення дій в межах свого права (свободи) на шкоду іншим – зловживання правом. Таке явище, як зловживання правом, полягає в тому, що шкода наноситься специфічним чином, саме через здійснення юри-

дичного права. Свобода індивіда як члена суспільства полягає, передусім, у здатності поєднати свою волю, свої наміри та вчинки з усвідомленими суспільно вагомими цілями, що гарантує направлення своєї діяльності не на шкоду, а на користь суспільству. Умовою притягнення до відповідальності за суспільно значущу поведінку, в тому числі і за зловживання правом, є свобода волі, що розуміється як наявність можливості вільно обирати спосіб поведінки з урахуванням знань про існуючі моральні норми та юридичні закони. Особа відповідає перед суспільством, державою та іншими людьми за свої вчинки саме тому, що в неї була можливість виражати власне волевиявлення з урахуванням вимог закону, інтересів інших осіб, суспільства і держави. Тому свобода кожного має свої межі, і межа їй – відповідальність. Зловживання правом, врешті-решт породжує використання права, наданої свободи не за його основним призначенням.

Список літератури:

1. Варламова Н. В. Специфика правовой регуляции в соционормативной системе. Право и общество: от конфликта к консенсусу / Н. В. Варламова / [под общ. ред. В. П. Сальникова, Р. А. Ромашова]. – СПб., 2004. – 346 с.
2. Иконникова Г. И. Основы философии права / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М.: ИНФРА-М; Весь Мир, 2001. – 256 с.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство / Г. Кельзен / [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
4. Конституція України: Офіційне видання. – К.: Право, 1996. – 127 с.
5. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 317 с.
6. Новые конституции стран Восточной Европы и Азии (1989 – 1992): Сборник Конституций / [под ред. Д. Л. Златопольского]. – М., 1996. – 548 с.
7. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право: [монографія]. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.

Мілетич О. О. Свобода і відповідальність у праві в контексті зловживання правом

У статті досліджується взаємозв'язок таких взаємозалежних правових категорій як: свобода у праві, відповідальність, право як суспільний регулятор, межі права та реалізації соціальної свободи в контексті категорії зловживання правом.

Ключові слова: зловживання правом, свобода у праві, відповідальність, межі права.

Милетич О. О. Свобода и ответственность в праве в контексте злоупотребления правом

В статье исследуется взаимосвязь таких взаимозависимых правовых категорий как: свобода в праве, ответственность, право как общественный регулятор, границы права и границы реализации социальной свободы в контексте категории злоупотребления правом.

Ключевые слова: злоупотребление правом, свобода в праве, ответственность, границы права.

Miletych O. Freedom and responsibility in the law in a context of abusing the law

In the article are researched relation of those interdependent law categories as: liberty in law, responsibility in law, the law – like social regulator, the limits of law and limits of realize social liberty, in a contents abuse of law category.

Key words: abuse of law, liberty in law, responsibility in law, limits of law.